

УДК 340.12(477)

О.Ю. ПОКЛОНСЬКА, канд. юрид. наук,
Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, демократична правова держава, підстави взаємодії суспільства і держави

У ХХІ сторіччя Україна увійшла з вагомими протиріччями: між державою та суспільством, владою та народом, центром і регіонами, інтересами окремих олігархічних груп і національними інтересами, між окремими гілками влади, етнічними групами, між “реаліями життя та стереотипами у свідомості та поведінці людей” [1, с.199-200].

У зв’язку з цим, громадянське суспільство вимушене зберігати певну дистанцію і від держави, і від соціуму в цілому, що свідчить про якісну своєрідність існування особистості у цій формі людського співіснування [2, с.5].

Наголошуючи на актуальності та значущості проблеми співвідношення та взаємодії інститутів громадянського суспільства та демократичної правової держави слід вказати на те, що теоретичні засади цих явищ формувались поступово (Аристотель, Цицерон, Т. Гоббс, Ж. Боден, Б. Спіноза, А. Фергюсон, Т. Пейн, А. де Токвіль, Г. Гегель, З. Захарієв, Дж. Крізан, Д. Плевнік, Дж. Кін, К.О. Неволін, В.В. Копейчиков, А.М. Колодій, А.П. Заєць, В.С. Нерсесянц, С.Д. Гусарєв, Н.В. Філик), і у даній статті автор ставить за мету узагальнити досягнення видатних вчених та науковців у цій галузі і з’ясує, що саме виступає тією ланкою, яка дозволяє функціонувати демократичній правовій державі

та інститутам громадянського суспільства як єдиному цілому. Її новизна полягає в пропозиції розгляду співвідношення правової держави і громадянського суспільства як результату співпраці та партнерських взаємовідносин, за яким вони існують паралельно і не досягають на чітко обумовлені сфери. Проте, деякі інститути належать як громадянському суспільству, так і державі. Вони і виступають тією ланкою, яка забезпечує взаємодію громадянського суспільства та держави.

Так, нагадаємо, що під інститутами громадянського суспільства ми розуміємо недержавні юридичні особи (підприємства, установи, організації), що є суб’єктами конституційного права й покликані забезпечити духовний, інтелектуальний та соціальний розвиток людини, а також захист його гідності, свободи й основних (конституційних) прав [3, с.10].

Аналізуючи ступінь становлення інститутів громадянського суспільства в Україні, слід зазначити, що особливість розвитку українського соціуму в тому, що він намагається здійснити перехід до громадянського не від традиційного, а від посттоталітарного суспільства.

Що ж стосується сучасного стану українського суспільства, то він, на думку деяких вчених, характеризується тим, що “державницька ідеологія ще не має відповідних політичних сил, які виробляли б відповідну ідеологічну “матерію”. Нема достатнього зв’язку державних установ з громадсько-політичними силами, не вироблені стратегія, методи українського державотворення, а політична, правова, філософська думка ще не розробила ці основні положення... І тут, як ніколи, важливо виробити довіру до держави, яка гарантує права людини; подолати хворобу антидержавності і низьку патріотичну свідомість”. Серед основних проблем, які перешкоджають розвитку громадянського суспільства в Україні, слід назвати нецивілізований характер його взаємовідносин з держа-

вою, а дещо вужче – опозиції до влади. Проте роль держави у становленні громадянського суспільства зростає. Інша проблема – негативні риси соціальної структури – середній клас, який має становити соціальну базу громадянського суспільства, а становить лише невелику частину населення [4, с.20].

На сучасному етапі характеристика такого суспільства дуже часто пов'язується з процесом становлення правової державності, в основу якого покладено ідею забезпечення прав людини і громадянина [5, с.35], адже багатогранний характер відносин громадянського суспільства з державою проявляється в усіх без винятку сферах соціального життя: політиці та економіці, праві та моралі, екології та культурі і складає рівноправні соціальні простори, у яких розвиваються зв'язки громадськості з інститутами влади.

Громадянське суспільство поєднується з державою завдяки особливому моральному зв'язку. Сутність його у тому, що ці поняття повинні базуватися на однакових моральних засадах, реалізовувати та дотримувати у своєму розвитку одні й ті самі моральні принципи – загальної людської моралі. За таких умов громадянському суспільству відповідає громадянська держава, і навпаки.

Громадянське суспільство та демократична правова держава тісно пов'язані між собою, бо саме суспільство тут виступає базисом демократичної правової держави, ініціатором необхідних у ній змін, а також, громадянське суспільство – це соціальний фундамент правової держави та одночасно соціальне середовище, в якому функціонує правова держава. Тепер зрозуміло, що обидва інститути становлять єдиний життєдіяльний організм. Чим більш розвинуте громадянське суспільство, тим ефективніший захист і соціальна забезпеченість індивіда, тим ширші можливості його самореалізації у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Метою громадянського суспільства є захист людини. З його розвитком наша країна

може закріпити та гарантувати своїм громадянам загальнолюдські цінності, які вироблялися століттями. Сформуванню громадянського суспільства, в якому відбувалося би “розкріпачення” людини як громадянина, покликана політична реформа. Саме розвиток справжнього народовладдя – це і є формування громадянського суспільства.

Рівень розвитку цього суспільства визначається ступенем регламентації державою суспільного життя на чіткій правовій основі. Таким чином, характер взаємодії демократичної правової держави та громадянського суспільства визначає не лише соціальну захищеність особи, але й його демократичність, плюралізацію, що передбачає різноманітність розвинутих соціальних процесів, територіальних спільностей, культурних національних товариств тощо.

Поряд із позитивними зрушеннями з боку держави у напрямі розвитку взаємовідносин органів державної влади та інститутів громадянського суспільства слід назвати й ухвалення Концепції сприяння розвитку громадянського суспільства органами виконавчої влади (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1035-р від 21.11.2007 р.) [6] (на жаль, єдиного акту уряду в сфері сприяння розвитку громадянського суспільства), Регламенту Кабінету Міністрів України, який врегулював процедури залучення громадськості до підготовки рішень органів виконавчої влади, і Концепції: подолання корупції, розвитку адміністративних послуг і дозвільної системи.

На державному рівні дійсно за роки незалежності було накопичено певний досвід взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, зокрема, таких як: Рада представників громадських організацій національних меншин України та Рада Українського козацтва при Президентіві України, громадські ради при центральних, місцевих органах виконавчої влади тощо. Крім того, для налагодження ефективної

взаємодії Уряду з інститутами громадянського суспільства було утворено новий підрозділ у складі Секретаріату Кабінету Міністрів України – Сектор сприяння розвитку громадянського суспільства та взаємодії з об'єднаннями громадян, розроблено та зареєстровано офіційний WEB сайт “Громадянське суспільство і влада”.

Проте, сучасна українська специфіка взаємодії між органами державної влади та громадянським суспільством характеризується наявністю такого феномену, як корпоративізм.

Питання про загальні процеси корпоративізації суспільно-політичного життя тісно пов'язано з проблемою корпоративного впливу на демократичну владу. Особлива роль у цьому належить партіям і політичним об'єднанням в цілому, які на відміну від інших об'єднань громадян покликані не просто висловлювати групові інтереси, але й виявляти у різних групових, корпоративних інтересах елементи, які мають значення для підняття окремих інтересів на загальнодержавний рівень. Саме завдяки цьому партії і можуть претендувати на участь у формуванні та здійсненні державної влади. У свою чергу, участь політичних партій у парламентській діяльності є для них тим засобом вираження загального інтересу в різноманітних групових інтересах, який може бути покладений в основу загальнодержавної політики. Таким чином, на певному етапі розвитку українського суспільства політичні партії можуть відіграти значну роль у його виведенні зі стану примітивного корпоративізму до нормального громадянського суспільства та запобігти трансформації представницької влади у деформовану конструкцію станово-корпоративного представництва.

Необхідність розширення пропорційного представництва у парламенті обумовлюється й тим, що зменшення обсягу впливу політичних партій та рухів може призвести до формування такого депутатського корпусу, який складатимуть переважно представники

номенклатурно-господарського активу. Водночас, політико-правова практика України довела, що у багатьох випадках партії розглядають свою діяльність не як репрезентацію на державно-політичній арені інтересів тих верств населення чи тих груп громадянського суспільства, які висловили їм підтримку, а як один із засобів політичного і правового впливу на економічні та господарські відносини. Тобто в нашій державі виник типовий для країн перехідного типу партійно-корпоративний синтез, в основу якого покладено принцип взаємної підтримки: партія набуває матеріально-фінансових гарантій своєї діяльності, а корпорації отримують потужні лобістські угруповання в органах державної влади.

Таким чином, сучасна плюралістична демократія потребує існування зорганізованих структур громадянського суспільства як груп за інтересами і водночас відчуває небезпеку з їхнього боку. Діяльність зазначених груп, при їх перетворенні на механізми, що висуюють нові й нові вимоги, може загрожувати інтересам суспільства. Багато в чому цьому процесові у нашій країні сприяли зміна економічної ситуації та зменшення бюджетних статей державних витрат, внаслідок чого, зокрема, профспілки опинились перед реальною необхідністю робити вибір між сьогоденними вимогами трудящих і довгостроковою економічною перспективою розвитку нашої держави. Але всупереч цьому практично ніколи неможливо реалізувати намагання побудувати окремо правову державу і окремо громадянське суспільство, після чого вони начебто почнуть ефективно взаємодіяти. Прибічники цієї позиції не враховують того, що лише у правовій державі з розвинутим громадянським суспільством досягається гармонія у взаємовідносинах держави і суспільства, влади і громадян, оскільки лише така держава може забезпечити умови для існування громадянського суспільства і тільки останнє здатне підтримати правову державу.

Слід зазначити, що спроби досягнення “чистої” правової демократії поза громадянським суспільством призводять до того, що замість неї активно розбудовується авторитарна влада. Теж саме відбувається і при сприянні розвитку громадських організацій, добровільних об’єднань громадян без додержання демократичних принципів. Наявність сукупності суб’єктів громадянського суспільства є хоча і необхідною, але далеко не єдиною умовою його функціонування. Певним чином про це суспільство, як про дійовий механізм суспільних політико-правових відносин, можна говорити лише тоді, коли мережа його суб’єктів постійно та ефективно взаємодіє з політичною системою та інститутами державної влади. Це означає, що, з одного боку, для повноцінного розвитку та функціонування громадянське суспільство потребує такої держави, яка репрезентувала би публічний інтерес, тобто демократичної, а з другого – лише через правову демократичну державну владу громадянське суспільство здатне впливати на політико-правові процеси, привносячи в них громадську активність.

Надзвичайно високий ступінь відчуження громадян від влади та слабкий вплив на владу з боку суспільства є ще однією перешкодою на шляху до політико-правової взаємодії громадянського суспільства та демократичної правової держави в Україні. На жаль, у масовій свідомості влада в наш час знову почала сприйматися як дещо вороже, що протистоїть як кожному індивіду, так і громадянському суспільству в цілому, як певна “негативна сила”, яка ставить власні інтереси вище прав і закону. Тому метою розбудови демократичної правової держави та громадянського суспільства у нашій країні має бути поступове формування позитивного правового іміджу держави. Там, де права та свободи індивіда не пов’язані з правами та свободами громадянського суспільства і державно-зорованого народу, вони не можуть

бути стабільними. Ніколи не будуть такими і права держави, якщо вони не скоординовані з правами і свободами громадянина, якщо нехтуються права “колективного громадянина”.

Таким чином, демократична правова держава може виступати як форма обмеження державної влади правами та свободами людини. Ці права та свободи, як основа політико-правового розвитку громадянського суспільства, є вагомим чинником, що забезпечує самообмеження державної влади. Первинною та системоутворюючою ознакою демократичної правової держави є пріоритет прав людини щодо держави. Ідея зв’язаності держави правами та свободами людини і громадянина є складовою концепції правової держави, критерієм усвідомлення меж втручання держави в життя громадянського суспільства, правовою домінантою при визначенні обов’язків держави перед людиною і суспільством.

Визнання правовою державою прав та свобод людини і громадянина пріоритетною цінністю створює передумови для досягнення консенсусу щодо базових принципів організації та реалізації державної влади, її ефективної взаємодії з громадянським суспільством. За суттю, саме стан громадянства створює взаємні права та обов’язки між людиною як членом суспільства і державою. Водночас права та свободи не залежать від перебування тієї чи іншої людини у громадянстві будь-якої країни. Вони є загальними, надтериторіальними і наднаціональними.

Саме тому західні дослідники звертають особливу увагу на ті проблеми, від успішного вирішення яких буде залежати можливість формування громадянського суспільства, у тому числі, й в умовах сучасної України: розвиток демократії, загальної та політичної культури, механізму функціонування владних відносин. Так, один із західних дослідників застерігав, що громадянське суспільство ніхто не будував, воно розвивається самостійно, а завдання держави в тому, щоб ство-

рити для цього відповідні умови. А у деяких авторів ця проблема, навіть формулюється в чітко визначених межах: або громадянське суспільство або держава.

Слушним з цього приводу є зауваження щодо того, якщо вирішувати питання про найглибшу основу згуртування людей у політичну цілісність нації лише на засадах ідеї громадянського суспільства, висновки не будуть втішні. Адже сама концепція громадянського суспільства також ґрунтується на певних уявленнях про засади людського співіснування. Це визнані, тобто вже легітимні, норми права, правові уявлення, що їх поділяє вся спільнота. Сенс наголосу на ідеалах громадянського суспільства міститься у своєрідному після політичному утвердженні суспільної єдності, в ототожненні політичної організації та правової спільноти – або, інакше кажучи, ототожненні політики та права.

Слід зазначити, що велика роль щодо забезпечення сталості суспільства покладається на державу. Вона може забезпечити сталий розвиток, інтенсивно використовуючи всі види ресурсів – людські, природні та геополітичні. Перехід до сталості означає реалізацію її функцій на конституційній основі, забезпечення соціального розвитку, збереження життя і здоров'я людей, ефективну боротьбу з бідністю та злочинністю, реалізацію принципів демократії, втілених у праві особи на життя, свободу і власність. По відношенню до людини забезпечується та дотримується принцип соціальної справедливості і соціальної рівності, створюється ефективна система зайнятості, екологічної безпеки тощо. Застосування справедливості на перший план висуває завдання її потенційної дієвості та здатності контролювати суспільні процеси, забезпечувати соціальний мир і злагоду [7, с.21].

Держава поширює свою владу на громадянина і має право вимагати від нього виконання певних обов'язків, а громадянин може претендувати на захист державою його за-

конних інтересів, і від протизаконних дій державних органів в тому числі. Таким чином, концепція прав людини та громадянина поєднує дуалізм у політико-правових поглядах на співвідношення громадянського суспільства і правової держави. Так, зокрема, “природні права” належать особі безпосередньо, а роль правової держави зводиться при цьому лише до забезпечення умов для їх реалізації. На відміну від цього виду прав, права громадянина визначаються і встановлюються самою державою, а їх головне призначення полягає в тому, щоб забезпечити участь особи у державно-політичному житті шляхом надання їй відповідних юридичних можливостей. Фактично, саме визнання засадницького значення цінності права дозволяє громадянському суспільству не перетворитися на руйнівний та дестабілізуючий чинник, а праву бути не просто добіркою юридичних норм, а реальною формою державного управління.

Історичний досвід свідчить, що захистити і зберегти правову демократію здатне тільки таке суспільство, яке складається з власників, незалежно від того, чим вони володіють – засобами виробництва, грошовим капіталом, чи тільки своєю робочою силою. У такому суспільстві кожен наділений певним соціальним простором, над яким він повністю владний і в межах якого має незалежність від вищестоящої влади. За своєю сутністю це і є громадянське суспільство, в якому люди пов'язані між собою як незалежні один від одного індивіди – самостійні власники та господарі своєї приватної справи.

Формування громадянського суспільства і демократичної правової держави іде пліч-о-пліч. Громадянське суспільство виступає передумовою становлення політичної демократії, обмеження домінуючої ролі держави. Суспільство і держава покликані оптимально поєднувати інтереси індивіда і держави, індивіда і громадських об'єднань, громадських об'єднань і держави як передумови їх нор-

мального розвитку. Їх зміцнення можливе завдяки: а) рівноправному функціонуванню різних форм власності; б) розвитку громадських об'єднань та громадської творчості; в) підвищенню ролі таких інституцій, як сім'я, корпорація та ін.; г) обмеженню втручання держави. Тому створення демократичної правової держави – необхідна умова формування і дії громадянського суспільства в сучасній Україні: громадянське суспільство і демократична правова держава є найвищим етапом сучасної цивілізації.

Виходячи з аналізу багаторічного дослідження таких суспільно важливих соціальних явищ як правова держава та громадянське суспільство, ми можемо зробити висновок, що громадянське суспільство, зрештою, є осередком “суперечливих інтересів... воно не здатне саме, виходячи тільки зі своїх внутрішніх можливостей, розв'язати всі проблеми”. Щоб збільшити демократичні можливості розвитку, його зусилля необхідно об'єднати з діяльністю держави, тому що вони “потребують один одного та, в ідеальному варіанті, розвиваються разом, у тандемі, а не за рахунок один одного”. Отже, поєднання громадянського суспільства з правовою державою є ознакою сучасного цивілізованого рівня суспільного буття.

Демократичний світ давно визнав: зусиллями лише держави вирішити основні проблеми суспільства неможливо. Досвід більшості розвинених країн доводить, що результат забезпечується саме об'єднанням зусиль держави і суспільства, організованого в громадянське суспільство [8, с.5].

Враховуючи різноманітність підходів до співвідношення держави і громадянського суспільства, вважаємо, що найкраще розглядати їх як результат співпраці та партнерських взаємовідносин, за яким вони існують паралельно і не посягають на чітко обумовлені сфери. Проте деякі інститути належать як громадянському суспільству, так і державі. Вони і виступають тією ланкою, яка за-

безпечує взаємодію громадянського суспільства та держави [9, с.14].

ЛІТЕРАТУРА

1. Перетяка О. П. Україна ХХІ века: быть ли гражданскому обществу? / О. П. Перетяка // Вісник Луганськ. акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України: Ідея правової держави: історія і сучасність. – Спецвипуск. – 2004. – Ч. 3. – С. 199-204.
2. Зуева Ю. А. Гражданское общество как основа формирования правового государства / Ю. А. Зуева // Вісник Луганськ. акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України: Ідея правової держави: історія і сучасність. – Спецвипуск. – 2004. – Ч. 3. – С. 3-9.
3. Закон України “Про громадянське суспільство в Україні” : Проект. // Голос України. – 11.10.2002. - № 187.
4. Кресін О. Громадянське суспільство і держава: шлях до порозуміння і співпраці / О. Кресін // Право України. – 2004. - № 3. – С. 18-21.
5. Тодика Ю. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні / Ю. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1 (32). – С. 34-44.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства” : від 21.11.2007 р., № 1035-р // Офіційний вісник України. - 2007. - № 89. - Ст. 3284.
7. Культенко В. П. Сутність і соціальне значення правової держави та сталого громадянського суспільства як орієнтирів перехідного періоду / В. П. Культенко // Практична філософія. – 2003. - № 4. – С. 17-22.
8. Розвиток громадянського суспільства в Україні в 2008 році. Плани на майбутнє / [О. П. Айвазовська, О. Ю. Вінніков, Г. М. Голубовська-Онісімова та ін.] ; за заг. ред. М. Лациби ; Укр. незалеж. центр політ. досліджень. – К. : Агентство “Україна”,

2009. – 84 с.

9. Тодика Ю. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Укра-

їні / Ю. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1 (32). – С. 34-44.

Поклонська О. Ю. Взаємодія інститутів громадянського суспільства та демократичної правової держави в Україні / О. Ю. Поклонська // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 506–512 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09pojdvu.pdf>

Зроблена спроба віднайти відповідь на питання співвідношення інститутів громадянського суспільства та демократичної правової держави з позиції визначення підстави їх взаємодії. З'ясовано, що тією ланкою, яка забезпечує їх взаємовплив, є інститути, що належать одночасно і демократичній правовій державі, і громадянському суспільству.

***

Поклонская О.Ю. Взаимодействие институтов гражданского общества и демократического правового государства в Украине

Сделана попытка найти ответ на вопрос соотношения институтов гражданского общества и демократического правового государства с позиции определения основы их взаимодействия. Установлено, что тем звеном, которое обеспечивает их взаимовоздействие, являются институты, которые принадлежат и демократическому правовому государству, и гражданскому обществу.

***

Poklonskaja O.J. Interaction of Institutes of a Civil Society and a Democratic Lawful State in Ukraine

Attempt to find the answer to a question of a parity of institutes of a civil society and a democratic lawful state from a position of definition of a basis of their interaction is made. It is established that that link which provides them interaction, institutes which belong both to a democratic lawful state and a civil society are.